

MEDEDELINGEN DER KONINKLIJKE NEDERLANDSE
AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN, AFD. LETTERKUNDE
NIEUWE REEKS – DEEL 40 – No. 1

MAGISTER JOHANNES NOVIOMENSIS
(ca. 1160 - augustus 1204)

P. C. BOEREN

ISBN 0 7204 8440 5

UITGESPROKEN IN DE VERGADERING
VAN 14 MAART 1977

Maître Jean de Noyon (*Magister Johannes Noviomensis*) geniet enige bekendheid als *kanselier in het Oosten* van Boudewijn IX graaf van Vlaanderen (VI als graaf van Henegouwen), een der militaire leiders van de zogenaamde Vierde Kruistocht en tenslotte eerste Latijnse keizer van Constantinopel (1204–1205). Wie het monumentale ooggetuigeverslag van Geoffroy de Villehardouin¹ gelezen heeft, kan weten, dat Maître Jean de Noyon deel uitmaakte van het gezantschap, dat naar Rome werd gezonden om van Paus Innocentius III ontheffing te verkrijgen van de excommunicatie opgelopen door de verovering van de stad Zara (15 november 1202); dat hij een der vijf prelaten was, die keizer Alexius III wisten te bewegen tot hereniging met de Kerk van Rome (augustus 1203); dat hij behoorde tot de twaalf gedelegeerde kiesmannen (zes Venetianen en zes kruisvaardersprelaten), die na de tweede verovering van Constantinopel Boudewijn van Vlaanderen-Henegouwen tot keizer verkozen (9 mei 1204); verder dat hij de opsteller is van het uitvoerige memorandum, dat keizer Boudewijn de wereld inzond om de *grand détournement* en zijn verkiezing te rechtvaardigen²; en tenslotte dat hij reeds in de zomer van 1204 te Serres in Thessalie aan de koortsen is bezweken³.

Deze kanselier en diplomaat, die zich bovendien elect van Akkon (*electus Acconensis*) kon noemen, speelde een niet onbelangrijke rol achter de schermen van het Byzantijnse drama. Toch is, voor zover ik heb kunnen nagaan, nog nooit een studie aan hem gewijd. In dit gemis wil ik hier provisorisch voorzien door het aandragen van enige onbekende personalia en vooral door het belichten van een onvermoed facet van zijn persoonlijkheid, namelijk zijn Parijse magisterium in de theologie en zijn auteurschap van enige, nog onuitgegeven, werken.

Jean de Noyon werd geboren omstreeks 1160. Zijn geboorteplaats

¹ Geoffroy de Villehardouin, aangesloten bij de legergroep van Thibaud de Champagne (na zijn dood in april 1201 opgevolgd door Bonifacius van Montferrat), schreef *De la conquête de Constantinople* in 1207. Als beste uitgave geldt die van Edmond Faral (2 dln. Parijs 1938–1939).

² De versie geadresseerd aan de Paus is uitgegeven in *Fontes Rerum Austriacarum*, XII (1856), no. CXXII, pp. 501–511. Er zijn ook versies bewaard, bestemd voor de abt van Cîteaux, voor de aartsbisschop van Keulen en voor de gehele Christenheid. De vier nagenoeg gelijklopende versies zijn opnieuw uitgegeven door W. Prevenier, *De oorkonden der graven van Vlaanderen (1191–aanvang 1206)* (Brussel 1964–1971), nos. 271–274 (datum eind mei 1204).

³ *Serrae*, bisschopsstad in het aan Bonifacius van Montferrat toebedeelde koninkrijk Macedonië-Saloniki.

is niet bekend. De vroegste vermelding is te vinden in een acte van 1199, waarin *Johannes Noviomensis*, kanunnik van Saint-Quentin (diocees Noyon), en twee andere pauselijke subgedelegeerde rechters een conflict beslechten tussen de deken en het kapittel van Saint-Quentin⁴. Hij resideerde niet, maar verbleef in Parijs, zoals nog zal blijken, en behoorde tot de vele Parijse meesters in de theologie, die een kanunnikenprebende van een provinciaal kapittel genoten zonder residentieplichtig te zijn.

Een paar jaar later, in april/mei 1201, verschijnen Daniel, deken van het kapittel van Saint-Quentin, en *magister Johannes Noviomensis* in de synode van Soissons om te pleiten ten gunste van Isambour, prinses van Denemarken en koningin van Frankrijk, in het proces tot nietigverklaring van haar huwelijk, door haar gemaal koning Philips II August tegen haar aangespannen⁵. Zij waren door de vrome, maar niet domme, koningin in het geheim aangezocht, met voorbijgaan van de haar door de koning toegewezen advocaten. Het abrupte verschijnen van het tweetal bracht de koning in zodanige paniek, dat hij zich ineens bereid verklaarde tot een verzoening. De tweede verzoening reeds, niet minder een comédie dan de eerste⁶, want zij werd reeds na enkele dagen gevolgd door hernieuwde opsluiting van de ongelukkige vorstin,

⁴ Claudius Hemeraeus, *Augusta Viromanduorum vindicata et illustrata duobus libris, quibus antiquitates urbis et ecclesiae Sancti Quintini, Viromandensiumque comitum series explicantur . . .* (Parisius 1643), p. 192. De passage werd al opgemerkt door Mar. Th. Carlet, *Johan de Noion*, in: *Comptes-rendus et mémoires du Comité archéologique et historique de Noyon*, V (1874) 255–259, maar is niet in vakstudies verwerkt. Hemeraeus geeft niet de tekst der acte, maar slechts een kroniekbericht. De magister-titel verzwijgt hij en de betekenis van het jaartal 1199, in de marge geplaatst, is niet duidelijk. Verificatie leek mij wenselijk, maar is onmogelijk gebleken. Er is zelfs geen afschrift van de bedoelde acte bewaard in het Cartulaire du chapitre de Saint-Quentin (Paris, Bibliothèque Nationale, ms. lat. 11070). Toch is ook zo al duidelijk, dat, gezien de vereiste onpartijdigheid, de scheidsrechter Jean de Noyon geen *residerend* lid van het kapittel van Saint-Quentin kan zijn geweest.

⁵ L. Delisle, *Catalogue des actes de Philippe Auguste* (Paris 1856), p. 502, no. 667: *advocatos, scilicet decanum sancti Quintini et magistrum J. Noviomensem*. H. F. Delaborde, C. Petit-Dutaillis et J. Monicat, *Actes de Philippe II Auguste*, II (Paris 1943), p. 232–234, no. 676. Deze geveinsd deemoedige brief van de koning aan de Paus is het enige document, waarin de twee stoutmoedige pleiters met name worden genoemd.

⁶ De eerste schijnverzoening was door de koning 7 sept. 1200 geënsceeneerd om herroeping van het over Frankrijk gelegde interdict van de Paus af te dwingen. Edward B. Krehbiel, *The Interdict. Its history and its operation. With special attention to the time of Pope Innocent III, 1198–1216* (Dissertation Univ. of Chicago 1909), p. 110–125. Reeds enkele maanden na haar huwelijk in 1193 was Isambour gevangen gezet. Hercule Gérard, *Ingeburge de Danemark, Reine de France*, in: Bibliothèque de l'École des Chartes, 2e série, tome 1er (Paris 1844), pp. 1–17, 93–118. Alexander Cartellieri, *Philipp II. August, König von Frankreich*, Band IV, I. Teil (Leipzig 1921), Ss. 67–71. Ingeburg tekende en noemde zich *Isambour*.

ditmaal in de donjon van Etampes, waar zij tot de definitieve verzoening in 1213 in strenge afzondering zou worden gehouden.

In maart ook werden in Venetië de wurgende contracten van passage overzee gesloten tussen afgevaardigden der kruisvaartleiders en de sluwe doge Enrico Dandolo⁷. Nog in hetzelfde jaar 1201 wellicht, op zijn laatst in de eerste weken van 1202, werd Jean de Noyon lid van het gevolg van graaf Boudewijn IX van Vlaanderen, die zich reeds opmaakte om 14 april ter kruistocht te vertrekken, en vergezelde de graaf tijdens diens laatste rondreis door het graafschap. Tussen 25 december 1201 en 14 april 1202 (datum van Boudewijn's vertrek naar Venetië) heeft *magister Johannes Noviomensis*, in verschillende plaatsen, niet minder dan vijf grafelijke rechtsbeschikkingen mede ondertekend⁸. Maar verbonden aan de persoonlijke dienst van graaf Boudewijn heeft hij zich in deze periode beslist nog niet. Als de verhalende bronnen (Villehardouin e.a.) hem al bij de verovering van Zara (november 1202) kanselier gaan noemen, moet dit retrospectief worden verstaan, als een anticipatie op zijn latere kanselierschap van Romania, dat hij pas verwierf na Boudewijn's verkiezing tot keizer⁹.

Wat heeft Jean de Noyon ertoe bewogen, zijn Parijse leerstoel al na korte tijd vaarwel te zeggen en zijn toevlucht te zoeken aan het Vlaamse hof om zich te voegen bij het kruisvaardersleger van

⁷ Gelijkluidende contracten van de doge met vertegenwoordigers van elk der drie Franse corpsen: het Picardisch-Henegouws-Vlaamse van Boudewijn IX van Vlaanderen; dat van Thibaud van Champagne die reeds enkele weken daarna overleed en werd opgevolgd door Bonifacius van Montferrat; en ten derde dat van Lodewijk van Blois. Men vindt de teksten ervan uitgegeven naar de Venetiaanse registers in de reeds aangehaalde *Fontes Rerum Austriacarum*, XII, nos. 22–28. Als laatste arriveerde in Venetië een Duits corps (waarin ook enige Rijks-Nederlanders) met als geestelijke topman Conrad, bisschop van Halberstadt; toen het aankwam waren de moeilijkheden omtrent de betaling van het gecontracteerde passagegeld reeds in volle gang.

⁸ W. Prevenier, *De oorkonden der graven van Vlaanderen (1191–aanvang 1206)*. Brussel 1964–1971. 2 dln. nos. 191, 212, 213, 229 en 230. — De naam van Jean de Noyon prijkt hier niet onder de hovelingen, ook niet onder de kanselarijambtenaren, maar steeds aan het einde onder de diverse gevolgslieden, hetzij gelegenheids-, hetzij ere-getuigen. Van enig engagement van Jean de Noyon in Vlaamse hof- of kanselarijdienst kan geen sprake zijn. Trouwens, als Boudewijn IX tenslotte uittrekt, neemt hij als zijn secretaris naar het Oosten mede Wouter van Kortrijk, een van zijn vier oorkondenschrijvers. Wel zal deze Wouter na de dood van Jean de Noyon diens opvolger worden als kanselier van Romania (augustus 1204–14 april 1205). In Vlaanderen zelf bleef het kanselierschap al die tijd in handen van Gerard van de Elzas (1183–1206), een familielid van de graaf. Volgens aloude traditie moest de kanselier van Vlaanderen een familielid van de graaf zijn.

⁹ Op het wankel gezag van de verhalende bronnen hebben verschillende negentiende-eeuwse auteurs het doen voorkomen, alsof Jean de Noyon reeds kanselier was, toen hij met Boudewijn vertrok. De oudste oorkonde evenwel, waarin Jean de Noyon kanselier heet, is pas van eind mei 1204, na de verkiezing van Boudewijn tot keizer (Prevenier, *o.c.*, no. 271).

Boudewijn IX? Ongetwijfeld heeft hij in het algemeen de geprojecteerde nieuwe kruistocht willen dienen. Het lag voor de hand, dat hij zich aansloot bij het Picardisch-Henegouws-Vlaamse corps van Boudewijn IX, dat het voordeel had, het sterkste van alle kruisvaarderscontingenten te zijn. Medemotief is wellicht geweest, zich een veilige overtocht te verschaffen naar de havenstad Akkon (Saint-Jean d'Acre), waarvan hij omstreeks deze tijd tot bisschop was gekozen.

De verkiezing van Jean de Noyon tot bisschop van Akkon wordt algemeen gedateerd op het jaar 1202¹⁰. Volgens de gelijktijdige kroniekschrijver Albéric de Troisfontaines¹¹ was Jean al elect van Akkon vóór de val van Zara, dus vóór 15 november 1202. Het is heel wel mogelijk, dat Jean van deze verkiezing reeds wist, toen hij 14 april van dat jaar uit Brugge vertrok, of althans de exspectantie had op die verkiezing, die zeer eervol was.

Paus Innocentius III had namelijk de gewoonte, Parijse meesters in de theologie uit te zenden naar de belangrijke zetel van Akkon (Saint-Jean d'Acre), waar ook de koning van Jerusalem zijn residentie had, en hun zelf de bisschopswijding toe te dienen. Verder bedenke men, dat zijn geducht optreden in de synode van Soissons, op zichzelf al een aanwijzing was, dat Jean de Noyon meer was dan een gewone advocaat of meesterklerk (*maître-clerc*). Om deze twee overwegingen alleen reeds is het vermoeden gewettigd, dat meester Jean de Noyon een meester in de theologie moet zijn geweest en nog wel van de gezaghebbende universiteit van Parijs.

Er is terstond een contemporaine tekst bij de hand, die de grondheid van dit vermoeden bevestigt. Martin, abt van de Cisterciënser-abdij Pâris in de Elzas, die persoonlijk aan de vierde kruistocht had deelgenomen, vertelt¹², dat hij na de val van Zara

¹⁰ Conrad Eubel, *Hierarchia catholica medii aevi*, I (Münster 1913), p. 68. S. Vailhé, *Acre (Saint-Jean d')*, in: *Dictionnaire d'Histoire et de Géographie Ecclésiastiques*, I (Paris 1912), col. 372. — Jean's voorlaatste voorganger was te land gesneuveld, zijn onmiddellijke voorganger op zee verdronken. Zijn twee eerste opvolgers waren Parijse meesters in de theologie. Zijn derde opvolger was de bekende Jacques de Vitry (1216–1240). Acre was een suffragaanzetel van Tyrus.

¹¹ MGH. SS., XXIII, 880 (Albéric de Troisfontaines, ad annum 1202: *magister Johannes Aconensis electus*). Het was op grond van deze titel, dat Jean de Noyon werd beschouwd als prelaat en in maart 1204 begrepen werd onder de zes kiesprelaten, die na de tweede verovering van Constantinopel een keizer hadden te kiezen. Merkwaardig is, dat Jean de Noyon door Villehardouin nooit met die titel vermeld wordt. Keizer Boudewijn I doet dat wèl in zijn manifest van eind mei 1204 (Prevenier, *o.c.*, no. 271).

¹² Via zijn scholaster Gunther (gestorven tegen 1220), aan wie hij zijn reisverslag dicteerde; zie: Guntherus, *Historia Constantinopolitana*, cap. 7. De passage is voor het eerst opgemerkt en gebruikt door Edmond Faral, in zijn editie van Villehardouin, deel I, p. 106, in een noot. Men citeert Gunther vaak naar de edities van graaf P. Riant (afzonderlijk Genève 1875; herhaald

Rome bezocht in het gevolg van *magister Johannes Parisiensis*, een *nuntius* van de kruisvaarders, die de Paus om ontheffing van de opgelopen ban moest verzoeken.

Deze Elzassische reisgezelschap kende dus onze magister Jean de Noyon onder de naam magister Jean de Paris, die moeilijk anders te verstaan is dan als: Jean de bekende magister van de universiteit van Parijs. Het behoeft nu alleen nog maar nader bewijs, dat deze magister een magister in de theologie was, maar dit bewijs zal overvloedig worden gegeven in de hierachter volgende behandeling van de zo pas ontdekte geschriften van deze meester.

Gezien de minimum-leeftijd van 35 jaar, destijds vereist voor het ontvangen van het magisterium in de theologie, moet Jean de Noyon iets meer dan 40 jaar oud zijn geweest, toen hij in 1201 koningin Isambour verdedigde en in 1202 ter kruisvaart ging. Over de rol, die hij verder in de kruistocht en in het drama van Byzantium speelde, behoeven wij hier niet opnieuw uit te weiden¹³. Wel zij nog aangestipt, dat de missie naar Rome in november 1202 hem niet de ongetwijfeld verwachte bisschopswijding door de Paus heeft opgeleverd, maar als gezant van een rebels leger was hij op dat moment in de ogen van de vertoornde Paus niet bepaald een *persona grata*. Aan de pauselijke achting voor de persoon van de elect Jean de Noyon heeft dat evenwel geen blijvende afbreuk gedaan, want, als Innocentius III zich een half jaar later bij de gang van zaken heeft neergelegd, betitelt hij hem weer als: *dilectus filius*¹⁴, een onderscheiding waarmede hij in het algemeen de kardinalen placht te vereren.

De rol, door Jean de Noyon in en om Zara gespeeld, bewijst, dat hij niet met de gewetensgetrouwe minderheid rechtstreeks naar Syrië was doorgevaren, maar zich met de meerderheid had laten verstrikken in de Byzantijnse politiek der Venetianen. Zijn einde in Thessalië kwam onverwacht en moet moeilijk geweest zijn. Het gevoelige in memoriam, waarin Jean de Noyon door Geoffroy de Villehardouin wordt geloofd om zijn grote geleerdheid (*mult sages*)

in zijn: *Exuviae sacrae Constantinopolitanae*, 2 dln. Genève 1877–1878). De gebruiker zij gewaarschuwd, dat Riant (I, pp. XV, CLXXIX, 74) Jean de Noyon verwart met de ridder *Jean de Faicete*, lid van hetzelfde gezantschap naar Rome.

¹³ Voor het algemene verloop verwijs ik naar: Jean Longnon, *L'empire de Constantinople et la Principauté de Morée* (Paris 1949). De stukken van paus Innocentius III naar de uitgave in: Migne, *Patrologia Latina*, CCXIV–CCXVI. De kroniek van Nicetas, voornaamste bron aan Byzantijnse zijde, bevat niets omtrent Jean de Noyon.

¹⁴ Migne, *Patrologia Latina*, CCXV (1891), col. 262 (Anagni, VI. id. febr. 1203). De Paus verontschuldigt zich hier, als het ware, dat hij indertijd voor de gezanten uit Zara zo lastig (*difficilis*) is geweest.

en zijn begaafdheid als prediker, kan zijn tragiek niet geheel verbloemen.

De juiste datum van het overlijden van Jean de Noyon geldt in de literatuur over de vierde kruistocht als onbekend. Ik kan hem nu nader bepalen met behulp van een nog onopgemerkt gebleven inschrijving in het obituarium van Sint Donaas te Brugge:

*XI. Aug. Magistri Johannis Noviomensis*¹⁵.

De dood van kanselier Jean de Noyon is derhalve te dateren op of kort vóór 11 augustus 1204; laten wij veiligheidshalve zeggen: begin augustus 1204. Zijn Brugse memorie staat alleen. Het is ongetwijfeld gelast door keizer Boudewijn zelf. De plaatsing in het Brugse obituarium was bijzonder zinvol, omdat de proost van Sint Donaas het *magisterium* bezat over de grafelijke kanselarij van Vlaanderen¹⁶. En passant zij opgemerkt, dat keizer Boudewijn ook Jan's Alma Mater, de universiteit van Parijs, heeft bedacht, namelijk met de fundatie van het *Collège de Constantinople*, bestemd voor studenten uit het Oosten¹⁷.

¹⁵ L. Gilliodts van Severen, *L'obituaire de Saint-Donatien de Bruges*, in: Bulletin de la Commission Royale d'Histoire, 4e série, tome XVI (1888) 283–371; de memorie van Jean de Noyon aldaar op p. 323. De inschrijving is niet gecursiveerd in de uitgave, ging dus niet vergezeld van een fundatie. Men vindt de memorie van Jean de Noyon niet in de obituaria van de andere Vlaamse kerken, waarin de Vlaamse kanseliers plachten te worden herdacht. Evenmin in die der drie Parijse kerken, waarin Parijse meesters in de theologie plachten te worden herdacht, indien zij de wens daartoe te kennen hadden gegeven.

¹⁶ Aldus een oorkonde van 1089 (F. Vercauteren, *Actes des comtes de Flandre 1071–1128*. Bruxelles 1938. pp. 23–32), waarvan de echtheid is aangevochten door O. Oppermann, *Untersuchungen zur Nordniederländischen Geschichte des 10. bis 13. Jahrhunderts*, I (Utrecht 1920).

Zie nog de polemiek daarover tussen O. Oppermann en C. Verlinden, in: Belgisch Tijdschrift voor Philologie en Geschiedenis, XVI (1937) 178–182, 1057–1060.

¹⁷ P. Glorieux, *Répertoire des maîtres en théologie de Paris au XIIIe siècle*, I (Paris 1933), p. 25.

Na deze biografische aanloop, kom ik te spreken over het handschrift 10 B 33 van het Museum Meermanno-Westreenianum te 's-Gravenhage, het handschrift dat de enige bekende getuige is van de werkzaamheid van Magister Jean de Noyon als theologisch auteur en volledig onuitgegeven.

Het handschrift telt 202 bladen van perkament, metende 260×170 millimeters, en, op de twee laatste bladen na, beschreven door een en dezelfde hand. Catalografisch staat het te boek als daterende uit de veertiende eeuw¹⁸. In feite evenwel moet het al kort vóór 1234 zijn geschreven. Het schrift is namelijk van het kleine ietwat notulaire type, dat omstreeks 1200 bij de canonisten in zwang was. En de Decretalen worden erin nog geciteerd als Extravaganten naar de *Compilatio Prima* van 1188–1192, die door de codificatie van Paus Gregorius IX in 1234 alle praktische waarde zou verliezen. Alleen de inhoudsopgave (fol. 199^v–202^v) is van een andere hand en moet zijn toegevoegd na 1234, omdat de *Summa Decreti* er niet in verwerkt is.

Het handschrift was in de XIIIe–XIVe eeuwen eigendom van de abdij Saint-Eloi te Noyon, die een studiehuis in Parijs bezat, de priorij Saint-Eloi in het Ile de la Cité. Achtereenvolgens kwam het in handen van Jean d'Etampes, eerste kanselier der Universiteit van Poitiers (1431) en bisschop van Carcassonne (1445–1455); van de hofdichter Philippe Desportes (1546–1606); en tenslotte, tussen 1610 en 1627, van de vermaarde Jezuiet Jacques Sirmond (1559–1651), die het een plaats gaf in de bibliotheek van het Collège de Clermont in Parijs. Na de suppressie der Jezuitenorde in Frankrijk is het handschrift, met de totaliteit der handschriften van dat Collège, in 1764 aangekocht door de Rotterdamse pensionaris Gerard Meerman. Uit de nalatenschap van de inmiddels naar Den Haag verhuisde familie Meerman werd het handschrift in 1824 verworven door Baron W. H. J. van Westreenen († 1848), de stichter van het U allen welbekende Museum Meermanno-Westreenianum, waarin het nu gecoteerd is als hs. 10 B 33.

Met de ontsluiting van dit belangrijke handschrift is het wonderlijk vreemd gegaan. De catalogi van 1764 en 1824 vermelden als inhoud uitsluitend de *Summa theologica* van Praepositinus (Prévostin de Crémone), geredigeerd tussen 1188 en 1194¹⁹. Abbé G. Lacombe, die het bestaan van deze Parijse magister ontdekte

¹⁸ Dom François Clément, *Catalogus manuscriptorum codicum Collegii Claromontani* . . . (Parisius 1764), no. 538. *Bibliotheca Meermanniana*, IV (s.l., 1824), no. 479. P. J. H. Vermeeren en A. F. Dekker, *Inventaris van de handschriften van het Museum Meermanno-Westreenianum* ('s-Gravenhage 1960), no. 124.

¹⁹ Damien Van den Eynde, O.F.M., *Précisions chronologiques sur quelques ouvrages théologiques du XIIIe siècle*, in: Antonianum, XXVI (1951) 239–241.

en daaraan in 1927 een monografie wijdde, citeert ons handschrift onder de tekstgetuigen, maar zonder het zelf te hebben gezien, dus ook zonder te beseffen, dat het nog andere *Summae* bevat, namelijk van Jean de Noyon²⁰. Zo kon het gebeuren, dat sedert 1927 de naam van Prévostin en daarmee die van ons handschrift 10 B 33 een vermelding hebben gekregen in alle belangrijke werken over de vroege scholastiek, maar dat men daarin vergeefs de naam zoekt van Magister Johannes Noviomensis, wiens werken in hetzelfde handschrift zijn overgeleverd. Een onbegrijpelijke omissie, die zich waarschijnlijk niet zou hebben voorgedaan, als ook maar één der vele theologen, die zich op dit terrein bewegen, enige bibliografische snuffelzin aan de dag gelegd had²¹.

In werkelijkheid is handschrift 10 B 33 een recueil van een veelheid van *Summae*. Voorin (fol. 1–98^v) vindt men de *Summa* van Prévostin. Daarachter de *Summa Decreti* van *Magister Johannes Noviomensis* (fol. 99–159^v), en dan als derde van dezelfde *Magister Johannes Noviomensis* een *Summa in modum Sententiarum edita* (fol. 160–197^v). De titels en de auteursnaam van de tweede en de derde *Summa* zijn in rode opschriften aangegeven, zodat daaromtrent geen onduidelijkheid kan bestaan. Volledigheidshalve vermeld ik, dat de bundel aan het einde nog twee tractaatjes over de Eucharistie bevat, het eerste daarvan gepresenteerd als een aanhangsel op de tweede *Summa* van Jean de Noyon.

Over de reeds algemeen bekende *Summa* van Prévostin behoef ik hier niet uit te weiden. Voor mijn doel is alleen nodig, een korte analyse te geven van elk der twee *Summae* van Jean de Noyon afzonderlijk.

²⁰ Georges Lacombe, *La vie et les oeuvres de Prévostin (Prepositini Cancellarii Parisiensis (1206–1210) Opera omnia. Tome Ier)*. Le Saulchoir, Kain, 1927. De door Lacombe aangekondigde tekstuitgave heeft nooit het licht gezien. Lacombe kende het bestaan van ons handschrift alleen uit een brief van Bonaventura Kruitwagen, O.F.M., die als inhoud niet meer dan de *Summa* van Prévostin opgaf.

²¹ Ducange, *Glossarium ad Scriptores mediae et infimae Latinitatis*, I (Lut. Par. 1678), p. CXL, vermeldt onder de door hem gebruikte handschriften een *Joannis Noviomensis summa in Bibl. Collegii Claromontani Parisiensis*. Dat is juist ons handschrift! Geen der theologen in kwestie heeft dit opgemerkt. Minder bevreemdend is, dat de gedrukte inventaris van 1960 (Vermeeren en Dekker) geen hunner onder ogen kwam.

Vooreerst dan de *Summa Decreti* (fol. 1–98^v). Jean de Noyon volgt hierin op de voet de indeling en de stof van het *Decretum Gratiani*. Hij moet deze *Summa* hebben samengesteld tussen de jaren 1192 en 1195, hoogstwaarschijnlijk zeer kort vóór 1193. Immers, hij citeert de sedert Gratianus uitgevaardigde Decretales naar de *Compilatio Prima (Breviarum extravagantium)*, die tussen 1188 en 1192 bijeengebracht was door Pietro Balbi, proost van Pavia ²². Hij citeert geen jongere Decretales en veronderstelt als nog bestaande de *precaria* van de kathedraal van Chartres, een officie van gelijke inhoud als dat van de *prepositura* van Notre-Dame te Parijs. Welnu, het beneficie-officie van die *precaria* in Chartres werd door de plaatselijke bisschop afgeschaft in 1193, een afschaffing die nog in hetzelfde jaar door de Franse koning werd bevestigd, maar pas in 1195 door de Paus zou worden bekrachtigd ²³.

Hiermede is de termijn van ontstaan van de *Summa Decreti* nauwkeurig bepaald. Om in Parijs canoniek recht te doceren, behoefde men geen magister in de theologie te zijn. Zoals meer gebeurde, kan Jean de Noyon canoniek recht hebben gedoceerd na de beëindiging van de gewone, minstens 5 jaar durende, cursus in de theologie en wel gedurende de periode van minstens 6 jaar, waarin hij als baccalarius eerst de H. Schrift en vervolgens de *Sententiae* had te doceren. Weet men, dat in Parijs toentertijd voor het baccalaureaat in de theologie een minimum-leeftijd van 29 jaar en voor de verwerving van het magisterium in de theologie een minimum-leeftijd van 35 jaar werd vereist, dan kan men gemakkelijk uitrekenen, dat Jean de Noyon al vóór 1190 baccalarius en uiterlijk omtrent 1195 magister in de theologie moet zijn geworden.

Dank zij vriendelijke mededelingen van twee bekende canonisten, de professoren G. Fransen (Leuven) en S. Kuttner (Berkeley), kwam ik tijdig te weten, dat reeds twee getuigen van dezelfde *Summa* bekend waren, maar beide zonder auteursaanduiding, namelijk: ms. 649 (fol. 96–140^v) van Douai, afkomstig uit de abdij Marchiennes, en ms. 135 (fol. 174–206) van de Bibliotheek van Luxemburg, afkomstig uit de abdij Orval. De tekst van Douai was door prof. S. Kuttner al in 1938 ontdekt; hij mist het begin en kreeg vanwege zijn anonimiteit de voorlopige naam *Summa Duacensis* ²⁴.

²² S. Kuttner, *Repertorium der Kanonistik (1140–1234)*, tome I (*Studi e Testi*, 71. Città del Vaticano 1937), p. 322–344.

²³ Louis Amiet, *Essai sur l'organisation du chapitre de Chartres du XIe au XVIIIe siècle* (Thèse de la Faculté de Droit de l'Université de Paris, publiée à Chartres en 1922).

²⁴ Te lezen de notities van S. Kuttner, in: *Traditio*, VII (1949/51) 315; XIII (1957) 466; XVII (1961) 534. Verder die van Brian Tierney, in: *Traditio*, XV (1959) 483–491, speciaal p. 486, en in: *Medieval Studies*, XIX (1957) 208 noot 43, en p. 217. — De handschriften van Douai en Luxemburg

Bij deze twee onvolledige en anonieme getuigen kwam zich nu op verrassende wijze als derde voegen het hs. 10 B 33 van het Museum Meermanno-Westreenianum, dat niet alleen een volledige tekst heeft, maar ook de auteursnaam geeft: *Magister Johannes Noviomensis*. Het bekende sneeuwbaaleffect trad terstond in werking. Onder leiding van prof. S. Kuttner wordt reeds een tekstuitgave voorbereid.

Het trekt de aandacht, dat Jean de Noyon, naar het voorbeeld van de school van Bologna, de *Compilatio Prima*²⁵ hanteert als standaardtekst der Decretalen, en dat hij een intens gebruik maakt van het *Liber Derivationum* van Uguccio van Pisa, dat waarschijnlijk in 1190 was ontstaan. Hetzelfde is geconstateerd voor de Anglo-Normandische School van die dagen²⁶. Deze trekken van overeenkomst zijn evenwel van te algemene aard om bepalend te kunnen zijn voor het behoren tot enige school. Goed en wel beschouwd, weten wij niet eens, waar Jean de Noyon canoniek recht heeft gestudeerd. Dat kon destijds nog geschieden in een grote kerkelijke kanselarij, en een kerkelijk magister-klerk kon een *Summa Decreti* schrijven zonder magister in de theologie te zijn.

Meer pijnigt mij de vraag, of de *Summa Decreti*, die de naam van Jean de Noyon draagt, werkelijk een creatie van deze man is. Slechts een der drie handschriftelijke getuigen draagt zijn naam, maar dat kan een gevolg zijn van de toevallige omstandigheid, dat deze de enige complete der drie is. Anderzijds evenwel zijn de onderlinge varianten zo talrijk, dat men zich de vraag gaat stellen, welke tekst de originele is en of Jean de Noyon de auteur van de originele tekst is dan wel van een afgeleide versie.

Gelukkig bevat hetzelfde handschrift 10 B 33 nog een tweede *Summa* op naam van dezelfde Jean de Noyon en wel een theologische *Summa Sententiarum*. Is Jean de Noyon de werkelijke auteur van deze theologische *Summa*, dan mag men hem geredelijk ook voor de echte auteur van de *Summa Decreti* houden. Het is daarom van het hoogste belang, ook de theologische *Summa* in ogen-schouw te nemen.

zijn naast elkaar gebruikt door Rudolf Weigand, *Die Naturrechtslehre der Legisten und Dekretisten von Irnerius bis Accursius und von Gratian bis Johannes Teutonicus*, in: Münchener Theologische Studien, III: Kanonistische Abteilung, Band XXVI (1967) 238–242.

²⁵ Later gebruikte men ook de *Compilatio Quarta*, die, hoewel in 1216 gereed, pas omstreeks 1220 begon door te dringen. Alle *Compilationes* zijn in 1234 door Paus Gregorius IX nietig verklaard.

²⁶ S. Kuttner and E. Rathbone, *Anglo-Norman Canonists of the Twelfth Century*, in: *Traditio*, VII (1949–1951) 279–358, speciaal p. 327. Hier worden een aantal vroege Engelse Decretalencollecties beschreven, die door de *Compilatio Prima* uit Bologna zijn verdrongen.

De tweede *Summa* van *Magister Johannes Noviomensis* wordt in het handschrift 10 B 33, waarvan zij de folia 160–197^v beslaat, gepresenteerd onder de titel *Summa in modum Sententiarum edita*. Deze titel moet worden verstaan als: *Summa in modum Sententiarum (Petri Pictaviensis) edita*. Immers, het wordt bij aandachtige lezing al spoedig duidelijk, dat men hier te maken heeft met een *Summa* gebaseerd op de *Libri V Sententiarum* van Petrus Pictaviensis (Pierre de Poitiers). Dit werk van Pierre de Poitiers, samengesteld vóór 1170²⁷, is aan de Universiteit van Parijs enige decennia lang gelezen, minstens tot in 1193, het jaar waarin de auteur kanselier der Universiteit werd, en gold toen als de *Sententiae* bij uitstek²⁸. De auteur nam in 1204 ontslag als kanselier en overleed een jaar later.

Jean de Noyon heeft de omvang der *Sententiae* van zijn leermeester Pierre de Poitiers aanzienlijk besnoeid. Hij bracht het aantal der kapitfels terug van 135 op 120 en verving de eerste twee kapitfels door een preambula van eigen makelij. Was het aandeel van Jean de Noyon hiertoe beperkt gebleven, dan zou het werk weinig meer dan een simpele *abbreviatio* zijn en zou Jean de Noyon niet als de echte auteur kunnen gelden. Maar het tegendeel is het geval. Er zijn duidelijke aanwijzingen, dat Jean de Noyon zijn werk als een zelfstandig werk heeft opgezet en ook tot een eigen werk heeft gemaakt.

De toelig om een *oeuvre personnelle* te maken blijkt al hieruit, dat Jean de Noyon de indeling van Pierre de Poitiers' werk in *V Libri* heeft vervangen door een indeling in *V Distinctiones*. Meer sprekende aanwijzingen zijn enerzijds de significantie van de gesyncopeerde of zelfs geheel weggelaten tekstdelen en anderzijds de gedeeltelijke opvulling van de zo ontstane leemten met opinies van Jean de Noyon of van andere geleerden dan Pierre de Poitiers. Voor de bepaling daarvan zou een volledige collatie der twee werken nodig zijn. Voorlopig geef ik hier alleen het resultaat van mijn collatie der kapitfels over de Eucharistie (*Distinctio V*, 5–7 bij

²⁷ Philips S. Moore, *The Works of Peter of Poitiers* (Proefschrift van de Washington Catholic University 1936), met biografie, kritisch overzicht der werken en een lijst der bewaarde handschriften, waarin het handschrift van het Museum Meermanno-Westreenianum ontbreekt. Moore stelt hier het ontstaan der *Sententiae* vóór 1176. Op blz. VI van deel I (1943) van zijn in de volgende noot te vermelden tekstuitgave heeft Moore het ontstaan vervoegd tot vóór 1170.

²⁸ De Libri I en II van de *Libri V Sententiarum* zijn door Ph. S. Moore en M. Dulong kritisch heruitgegeven onder de titel: *Sententiae Petri Pictaviensis*, I en II (*Publications in Medieval Studies*, VII en XI. Notre-Dame, Indiana 1943 en 1950). Deze uitgave is niet voortgezet, zodat men voor de tekst van de Libri III–V aangewezen blijft op de volledige uitgave in Migne, *Patrologia Latina*, CCXI, col. 789–1280.

Jean de Noyon; *Liber V*, 10–13 bij Pierre de Poitiers), omdat juist de theologie van dit Sacrament in de XIIe eeuw de snelste ontwikkeling heeft doorgemaakt.

Jean de Noyon blijkt de verschillende *quaestiones*, waaruit elk kapittel bestaat, vooral te hebben besnoeid in het voor de scholastiek kenmerkende inleidende overzicht van de *propositiones* van andere magisters en van een aantal *objectiones*. Deze laatste zijn soms van kettters, maar ook vaak van gefingeerde tegenstanders en lijken dan meer bedoeld als dialectische oefeningen. De meest vreemde van dit soort objecties, die ik bij Pierre de Poitiers aantrof, zijn wel deze dat de Joden meer hebben bijgedragen tot de Verlossing dan Christus zelf en dat de Apostel Petrus groter is dan Christus (IV, 17).

Pierre de Poitiers vangt zijn behandeling van de transsubstantiatie aan met een overzicht van de soorten der *mutatio* en vervolgt dit met de bespreking van een aantal kwesties, of het correct is, te zeggen, dat bij de *conversio* de ziel van Christus overgaat in het brood en zijn lichaam in de wijn, en dergelijke meer. Wat doet Jean de Noyon? Hij schrapt dit alles, met de motivering dat dit slechts oneigenlijke kwesties zijn, even oneigenlijk als de vraag, of de Joden al dan niet gezondigd hebben door de Kruisiging van Christus (V, 6: *non dicendum est . . . sicut nec hoc: Christus voluit pati cum peccato Iudeorum vel sine peccato Iudeorum*). Met deze opmerking grijpt Jean de Noyon een ogenblik terug op zijn kapittel IV, 17 (*Quomodo intelligenda sit hec propositio: Pater voluit Christum crucifigi a Iudeis*²⁹) en zinspeelt hij tevens op een der dwalingen van Abélard, die in 1140/41 waren veroordeeld³⁰. De opmerking is op zichzelf interessant genoeg, maar voor ons doel belangrijker is de motivering van de hier aangebrachte tekstbesnoeiing, waardoor Jean de Noyon zich laat kennen als een tegenstander van de overdreven rol, die de dialectische oefening in de vroege scholastiek speelde.

Zoals gebruikelijk, leerde Pierre de Poitiers dat het Lichaam van Christus dat in het Heilig Sacrament tegenwoordig is, het Lichaam is van de Verrezen Christus en wel *in propria forma*, d.w.z. met de eigenschappen van *visibilitas* (alleen waarneembaar door de engelen in de hemel en om het altaar) en van *palpabilitas*. Hieraan kon Jean de Noyon weinig veranderen; toch zag hij kans, hier nog twee kleine, maar significante, wijzigingen aan te brengen: hij schrapte de voorstelling, dat de engelen zich in aanschouwing buigen om het

²⁹ Pierre de Poitiers behandelde dezelfde kwestie in zijn kapittel IV, 16 (Migne, *Patrologia Latina*, CCXI, col. 1199–1204).

³⁰ Denzinger, *Enchiridion Symbolorum*, no. 377: *Errores Abaelardi*, 10: *Quod non peccaverunt qui Christum ignorantes crucifixerunt, et quod non culpae adscribendum est, quidquid fit per ignorantiam*.

altaar, en liet de eigenschap van de *palpabilitas* zelfs volledig weg. Ook het slotkapittel over de geestelijke *manducatio* verwijderde hij volledig.

De accidenten, die na de *conversio* van brood en wijn overblijven, onderscheidt Pierre de Poitiers in twee groepen van proprieteiten: enerzijds de *forma substantialis*, inhoudend de *panitas* (*albedo, rotunditas et characteres*), en anderzijds de *forma formalis* of *accidentalis* (*sapor, odor, etc.* V, 12). Jean de Noyon laat de proprieteiten van de eerste groep en daarmee de onderscheiding zelve geheel weg (V, 7) en bekent zich zodoende stilzwijgend als een tegenstander van het onzalige begrip *forma substantialis*, dat toen nog opgeld deed, maar tengevolge van het doordringen van het aristotelisme door de hoogscholastiek voorgoed zou worden verlaten.

Aan de behandeling van de vraag, of de accidenten van brood en wijn, die na de Consecratie overblijven en een zekere objectieve realiteit behouden, al dan niet in een subject zijn, heeft Jean de Noyon wederom gesnoeid, maar ditmaal niet zonder een eigen oplossing daarvoor in de plaats te stellen. Na een overzicht te hebben gegeven van de verschillende theorieën dienaangaande, verklaart Pierre de Poitiers niet te kunnen kiezen en het antwoord aan God over te laten (*Quomodo sit, penes Illum est qui hoc potest*; V, 12): een ontwijkend antwoord, dat omtrent het midden van de twaalfde eeuw tot de goede toon onder de geleerden behoorde. Jean de Noyon daarentegen syncopeert het overzicht der theorieën en doet een keuze door met stelligheid te poneren, dat de accidenten niet in enig subject zijn (V, 7: *verius . . . sunt . . . sine subiecto*).

De theorie, dat de accidenten niet in een subject zijn, was niet nieuw; men vindt ze al kort vóór 1120 bij Alger van Luik; kort nadien ook bij Hugo van Sint-Victor, maar van ca. 1140 af tot ca. 1190 placht men haar nog slechts pro memorie te vermelden als een der mogelijkheden. Als enige aanvaardbare theorie is zij voor het eerst met stelligheid geponoerd door Petrus Cantor (Pierre le Chantre)³¹, in zijn *Summa de Sacramentis*, geredigeerd tussen 1191/92 en 1197, het jaar van zijn overlijden in de Cistercienserabdij van Longpont, en zeer snel verbreid³². Hoewel deze *Summa*

³¹ Abbé E. Dumoutet, *La théologie de l'Eucharistie à la fin du XIIe siècle; le témoignage de Pierre le Chantre d'après la Summa de Sacramentis*, in: *Archives d'Histoire Doctrinale et Littéraire du Moyen-Age*, XIV (1943–1945), 181–262, speciaal p. 194.

³² De hoofdstukken over de Eucharistie werden voor de eerste maal uitgegeven in de zojuist aangehaalde studie van Abbé Dumoutet. Thans beschikt men ook over de nieuwere uitgave van Jean-Albert Dugauquier, *Pierre le Chantre, Summa de Sacramentis et animae consiliis* (Première Partie. Louvain et Lille 1954); een uitgave die nog niet voltooid, maar voor wat

pas tegen 1197 gereed kwam, was de inhoud door het langdurig professoraat van de auteur (sedert ca. 1170) reeds lang in brede kringen bekend. Het is dan ook wel zeker, dat de veel jongere Jean de Noyon zijn accidentenleer aan Pierre le Chantre heeft ontleend, en niet omgekeerd.

Behalve inzake de Eucharistie zijn nog in andere punten coincidenties tussen Jean de Noyon en Pierre le Chantre aan te wijzen, waarop ik hier niet zal ingaan. Belangrijker is, dat Jean de Noyon niet alleen opvattingen van Pierre le Chantre deelde, maar ook zijn onderwijsmethode tot voorbeeld nam. Door de oneigenlijke kwesties en objecties van zijn model te verdoezelen en daarvoor duidelijk een geringschatting uit te spreken, heeft Jean de Noyon, met Pierre le Chantre en anderen, onomwonden deelgenomen aan de beweging tot verzet tegen de al te technische dialectiek van Pierre de Poitiers, een beweging die vrij spel kreeg, nadat de oude meester zich in 1193 door het aanvaarden van het kanselierschap uit het actieve onderwijs had teruggetrokken.

Tot het schrijven van een *Summa Sententiarum* was Jean de Noyon pas gerechtigd, nadat hij het magisterium in de theologie ontvangen had en daarmee de licentie tot zelfstandig doceren. Van zijn critiek op het werk van Pierre de Poitiers kon hij daarin niet openlijk blijk geven, vooraleer deze leermeester in 1193 zijn leerstoel had opgegeven om kanselier te worden. Haast makende, zou hij zijn *Summa* al in of vóór 1197 kunnen hebben voltooid, omdat hij nog geen rekening houdt met het verbod van bineren, dat Eudes de Sully, bisschop van Parijs, in dat jaar voor zijn diocesis had afgekondigd³³, maar dit argumentum e silentio is natuurlijk niet dwingend. Veiliger lijkt het mij, de samenstelling der *Summa* te situeren tussen 1193 en 1200, misschien eerder tussen ca. 1195 (mogelijke datum van zijn verwerving van het magisterium) en 1200.

De *Summa Sententiarum* van Jean de Noyon wordt in handschrift 10 B 33 gevolgd door een tractaatje over het *Sacrament des Altaars* (fol. 197^v–199^v), aanvangend met het Bijbelvers *Convenientibus vobis in unum* (I. Cor. 11. 20). De copiist presenteert het als het slotkapittel van de voorafgaande *Summa*, maar de jongere hand, die een tafel van de kapittels toevoegde, vermeldt dit kapittel *Convenientibus* niet in deze tafel en kan daarvoor haar redenen hebben gehad. Ook dit tractaatje bevat opvallende raakpunten met

betreft de Sacramenten wel reeds volledig is. De aangehaalde uitspraak over de accidenten aldaar op p. 168: . . . *melius nobis videtur quod in nullo subiecto sint*. Het valt op, dat Jean de Noyon zich in dit punt zelfs stelliger uitdrukt, door *verius* te schrijven, waar Pierre le Chantre slechts *melius* heeft.

³³ Migne, *Patrologia Latina*, CCXII, col. 59. Paus Innocentius III zou in 1206 dit verbod universeel maken; cf. *Decretales Gregorii IX*, ed. Aem. Friedberg, p. 636.

Petrus Cantor, maar daarnaast ook enkele voor die tijd verouderde opinies, die moeilijk van Jean de Noyon kunnen zijn, tenzij men zou mogen aannemen, dat men hier met een jeugdwerk van hem te maken heeft. Ik vermeld dit tractaatje *Convenientibus* hier slechts pro memorie, omdat ik het elders denk uit te geven.

Alvorens te eindigen, geef ik een korte samenvatting van enige nieuwe, historische, gegevens, verworven door de eerste, ten dele nog globale kennismaking met het handschrift 10 B 33 van het Museum Meermannno-Westreenianum in Den Haag.

Het staat nu vast, dat de *magister Johannes Noviomensis* (ca. 1160–augustus 1204), onder wiens naam dit handschrift twee *Summae* mededeelt, identiek is met de gelijknamige *magister Johannes Noviomensis*, ook wel *magister Johannes Parisiensis* genoemd, die in het begin van 1202 met graaf Boudewijn IX van Vlaanderen ter kruisvaart trok, elect-bisschop van Akkon werd en tenslotte eerste kanselier van het Latijnse keizerrijk Romania. Hij was eerst gevormd in het canonieke recht; later verwierf hij in Parijs ook het magisterium in de theologie, waarschijnlijk omstreeks 1195. Zijn *Summa Decreti* redigeerde hij tegen 1193; zijn *Summa Sententiarum* dateert van het laatste lustrum der twaalfde eeuw. Na zijn magisterium moet hij in Parijs nog enige jaren op eigen gezag hebben gedoceerd. Hij heeft in deze taak juist de termijn van vijf jaar kunnen uyt dienen, gedurende welke hij als magister in de theologie rechtens³⁴ was vrijgesteld van de residentieplicht, die drukte op zijn kanunnikenprebende van Saint-Quentin. De rang van officieel professor (*régent*) heeft hij waarschijnlijk niet bereikt³⁵.

³⁴ *Decretales Gregorii IX*, V, 5 *de magistris*, 1 et 4 (ed. Aem. Friedberg, II, 769–771): canon 18 van het Lateraanse concilie van 1179, vernieuwd door het Lateraanse concilie van 1215. Ofschoon zelfstandig docerend, hadden magisters geen vast inkomen, vooraleer zij *régent* werden. Om hen financieel tegemoet te komen, verleende men hun vaak een canonicat in de provincie.

³⁵ De Parijse universiteit telde omstreeks 1200 nog maar 8 officiële professoren (*régents, maîtres en exercice*). De professorenlijst van die tijd, opgemaakt door P. Glorieux, o.c., tableaux bij p. 228, vertoont geen enkele zekere lacune.

Het blijft voorlopig onopgehelderd, waarom hij einde 1201 zijn Parijse docentencarrière heeft opgegeven en zich heeft aangesloten bij de vierde kruistocht. Wellicht wist hij zich reeds verzekerd van zijn benoeming tot bisschop van Akkon.

Van de *Summa Sententiarum*, in het handschrift 10 B 33 toegeschreven aan magister Jean de Noyon, is op zijn minst zeker, dat zij een universitaire tekst uit Parijs is, gebaseerd op het hoofdwerk van Pierre de Poitiers, en dat Jean de Noyon haar in de door hem bewerkte vorm met zijn studenten heeft *gelezen*. Manifest is verder, dat Jean de Noyon meer heeft gedaan dan zijn model abreviëren, dat hij een persoonlijk werk heeft willen leveren. Naar toenmalige maatstaven is hij stellig als de werkelijke auteur te beschouwen van de *Summa Sententiarum*, die zijn naam draagt. Ook naar moderne opvattingen, dunkt mij; zeker althans als men het begrip auteur in formele zin neemt. Een zo vrijmoedig omspringen met de grondtekst van zijn leermeester veronderstelt, dat Jean de Noyon bevoegd was tot zelfstandig doceren door de verwerving van het magisterium in de theologie. Het is te hopen, dat nog een of meer andere getuigen van dezelfde tekst voor de dag zullen komen, zodat een en ander definitief zou zijn bewezen.

Meer moeite heb ik met het beantwoorden van de vraag, of Jean de Noyon ook de werkelijke auteur is van de *Summa Decreti*, die in hetzelfde handschrift 10 B 33 zijn naam draagt³⁶. De moeilijkheid is hier groter om tweeërlei redenen. Enerzijds zijn twee andere getuigen van dit geschrift bekend (Douai 649 en Luxembourg 135), die de toeschrijving niet hebben, maar dit kan toeval zijn, omdat beide getuigen incompleet zijn. Anderzijds lijken, op enkele toegevoegde (?) lange passages na, de talrijke kleine varianten tussen de drie getuigen weinig relevant. Zo zie ik mij geplaatst voor het volgende diversorium: ofwel is Jean de Noyon de auteur van de originele, tegen 1193 opgestelde *Summa Decreti* ofwel is hij alleen maar de „auteur” van de enigszins uitgebreide versie in het Haagse handschrift 10 B 33. Geen volledige fotocopies van de twee andere getuigen bezittend, schort ik mijn oordeel op, totdat de in gang gezette kritische uitgave op tafel zal liggen. Tot zolang laat ik aan Jean de Noyon het voordeel van de twijfel, temeer omdat hij zich ten opzichte van Pierre de Poitiers heeft laten kennen als een zeer zelfstandige bewerker.

Canonist van formatie, later ook magister in de theologie, docent in canonistiek en theologie tegelijk, zoals zijn voorganger Gandul-

³⁶ Met opzet laat ik hier de titel *magister* weg, die het handschrift 10 B 33 ook hier geeft. Ik wil niet de schijn wekken, dat Jean de Noyon al in 1193 magister in de theologie zou zijn geweest, hetgeen mij zeer onwaarschijnlijk lijkt. Een canonist kon toen nog uit anderen hoofde magister zijn.

phus van Bologna dat was geweest³⁷. Zijn canonistische predispositie helpt verklaren, waarom Jean de Noyon zich als theoloog oriënteerde op en thuisvoelde in de nieuwe generatie van theologen, die eenvoudige zakelijkheid boven dialectische spiegelgevechten verkoos en meer practisch, ook meer moralistisch, dan theoretisch-dogmatisch gepreoccupeerd was.

Deze nieuwe generatie, van Pierre le Chantre tot en met Gui d'Orchelles (ca. 1190–ca. 1120), zou nauwelijks topfiguren opleveren. Wellicht is ook Jean de Noyon theologisch een figuur van het tweede plan geweest. Toch mag zijn naam niet langer meer onvermeld blijven in de geschiedschrijving van de pre-scolastiek en van de Parijse universiteit; minder nog natuurlijk in die van de vroege canonistiek, waaraan hij misschien zijn sterkste, meest originele, bijdrage heeft geleverd.

Résumé en français.

Le ms. 10 B 33 du Museum Meermannno-Westreenianum à La Haye qui n'est autre que le ms. lat. 538 du ci-devant Collège de Clermont à Paris, provient de l'Abbaye de Saint-Eloi à Noyon. Il est sur parchemin et compte 202 feuillets, mesurant de 260 sur 170 millimètres. Il appartient à la première moitié du XIIIe siècle. L'écriture qui est très homogène, est antérieure à 1234. Seule la Table du volume (ff. 199^v–201^v) est d'une main nettement différente, travaillant après 1234, parce que les capitules de la *Summa Decreti* de Jean de Noyon n'y ont pas été repris.

Depuis 1927, le manuscrit est connu comme témoin de la Somme théologique de Prévostin (ff. 1–98^v), composée entre 1188 et 1194. On s'attendait moins à y découvrir deux autres Sommes encore, à savoir: une *Summa Decreti* (ff. 99–159^v) et une *Summa in modum*

³⁷ Gandulphus van Bologna schreef een Abreviatio van de *Summa Sententiarum* van Petrus Lombardus (ed. J. de Walter, Wenen 1924) en werkte met Pierre de Poitiers samen aan de *Glossae super Sententias*. Zie over hem: J. De Ghellinck, *Le mouvement théologique du XIIe siècle* (Paris 1914), p. 178–244.

Sententiarum edita (ff. 160–197^v), l'une et l'autre attribuées par le copiste à un *Magister Johannes Noviomensis*. Le manuscrit se clôt par un traité anonyme relatif à l'Eucharistie (ff. 197^v–199^v) et une Table des capitules et des rubriques du volume (ff. 199^v–201^v).

La *Summa Decreti* a été composée vers 1193. On en connaît deux autres témoins : les manuscrits 649 de Douai et 135 de Luxembourg, tous deux incomplets et anonymes. Les Décrétales y sont encore citées d'après la *Compilatio Prima* (1188–1192). — La *Summa in modum Sententiarum edita* est une refonte très personnelle des *Sententiae* de Pierre de Poitiers qui ont été composées avant 1170. L'auteur prend à partie la dialectique de son modèle et reflète à plusieurs opinions de Pierre le Chantre dont la *Summa* date des années 1191–1197. Il paraît avoir travaillé aux années 1195–1200. Pour le moment, on ne connaît pas d'autre témoin de sa Somme théologique.

L'attribution à Maître Jean de Noyon (*magister Johannes Noviomensis*) de la *Summa in modum Sententiarum* (*Petri Pictaviensis*) *edita* qui a le double caractère d'un abrégé et d'une refonte personnelle, mérite confiance. Elle demande seulement à être confirmée par la découverte d'autres témoins.

L'attribution au même auteur de la *Summa Decreti* pose des problèmes plus graves, du fait qu'on connaît de cette oeuvre deux autres témoins qui ne portent pas l'attribution à Maître Jean de Noyon et qui, d'ailleurs, sont incomplets. Jean de Noyon est-il l'auteur du texte original? ou bien seulement de la version plus ou moins développée que le manuscrit de La Haye est seul à donner? Avant de porter un jugement, on attendra la parution de l'édition projetée.

Même si son apport créateur est limité, maître Jean de Noyon mérite une place dans l'histoire de la préscolastique, du droit canonique et de l'université de Paris. Mais qui était-il au juste, ce Maître Jean de Noyon?

S'il est évident que Maître Jean de Noyon est l'auteur de la *Summa in modum Sententiarum edita*, il est clair également qu'il a reçu la maîtrise en théologie, vers 1195 probablement. Bien que paraissant comme chanoine de Saint-Quentin en 1199, il était en même temps maître en théologie de l'université de Paris où il doit avoir enseigné pendant quelques années. La circonstance qu'il était appelé aussi *magister Johannes Parisiensis*, suffit à le prouver.

Devant le synode de Soissons, tenu en avril/mai 1201, maître Jean de Noyon plaide la cause de la malheureuse reine Isambour. Au début de 1202, on le retrouve à la cour de Baudouin IX, comte de Hainaut et de Flandre. Elu au siège épiscopal de Saint-Jean d'Acre, il s'emploie pour la quatrième croisade. Se joignant bon gré

malgré au „grand détournement” que prit cette expédition, il est à la fin nommé chancelier de Romanie, le 9 mai 1204. Trois mois après, au début d'août 1204, il trouve la mort à Serres en Thessalie, sans avoir gagné son diocèse syrien.

